

The relationship between politics and design in mass housing production

İhsan BİLGİN

Yıldız Technical University, Faculty of Architecture Istanbul TURKEY

Abstract:

The relationship between politics and design in housing production has been evaluated by showing the housing sector in Turkey as working architects/without architecture. Therefore, architecture and design are exhibited as “being absent” and with “lack of appearing”.

Housing production in Turkey lives two points of break in the process of modernization: The beginning of the 1950's and the middle of the 1980's. The 1950's is when huge problems of quality, which would repeat in a pattern, began. The social character of Turkey answered these requirements by using its' own reflex, and a new small production mechanisms were introduced to the system. These mechanisms were organized to externalize architectural formations because of their nature. The break in the middle of the 1980's depended on the obstruction of these small production mechanisms and unproductivity. This break was wanted to solve by the trend of becoming bigger through scale of production, especially in the 1990's as a result of new legal, financial and organizational provisions. Organization models may be expected to operate the universal experiences of architectural formation using selection for settlement and design of housing units and buildings. Organization of production to select technology and materials. However, progress was realized contrary to these expectations and reproduction of relations based on small production in big organization were mentioned. This paper aims to demonstrate the physical results of non-affecting on architectural formations by evaluating examples.

Keywords: *Housing, design production, politics*

I will show the relationship between politics and design in housing production, and how demonstrate the housing sector in Turkey has been built without architect and architecture. I will show indirectly architecture and design as being absent with the help of presenting examples of housing production in Turkey. In fact, there is no other way to speak about the relationship between architecture and housing production. This approach will be just like using voicelessness as voice in avant-garde music. Therefore, architecture will be represented by being absent.

Characteristics which affected housing development in Turkey were emphasized in this meeting. I will start by underlining these: Approximately 250 000 housing units have been built a year in the last 50 years in Turkey. 250 000 new houses have been added to the housing stock every year. This is a very significant number, and cannot be overcome by traditional production mechanisms as a quantity. New mechanisms will appear and this is unavoidable. The first question is could this requirement, which is about 250.000 units a year, be covered by small production mechanisms and scale norms for buildings in small parcels? A cognitive evaluation, which based on logic, will show us that the answer of this question should be negative.

However in reality, the history of development tells us just the opposite of this answer. We know that these tremendous new housing requirements were covered by small production mechanisms not only in Turkey but also in some early-industrialized countries, which were leaders of the diffusion of modernization in the world. France is an example of these countries. However, there is a threshold which was occurred absolutely both in early industrialized countries and in countries which were modernized with phase differences like Turkey. The small production mechanisms came to uncover the requirement when this threshold had been passed. Then the scale of interference and production will be getting bigger. The process worked like this as a summary.

This is the opportune time to speak about the specific and exceptional position of Turkey. Modernization dynamics of Turkey were organized on a developing interference scale, meaning production scales, which exceed dimensions of small parcels. This is an important point that distinguishes the housing problems in Turkey from the housing problems in other countries in the world in my opinion, covering big requirements with small production mechanism till a threshold occurred in the 1980's in Turkey. This is a specific point of Turkish history of development, since this trend had been realized in other early-industrialized countries in different forms. The specific problems of Turkey when the scale increased were that there were no formations which may infiltrate to big scale, roles and positions in which architecture is the linking point of this formation. I will attempt to explain what I mean by using some examples selected from Turkey.

The first example is Beşiktaş, one of the central business districts of the European side. The physical characteristics of housing settlements around this center show typical examples of developments dated between 1950 and 1980. First of all, there is a parcel format progressing in depth, which has widths between 6 and 12 meters. The environment seen in the figure were organized by buildings, which were built according to this standardized parcel format. It means, this environment occurred with the coming together of every one of these effects based on every parcel. The reason for an absence of architectural formation in this pattern of small production process is depend on and the fact that limits constituted at high levels as thresholds and frameworks were turning to physical standards and defining directly building forms when the scale became smaller and the production have been fragmented. It shows a paradox. Fragmentation and increasing in scale mean a big variety and the differentiation possibilities, and it can be seen that they open an activity area in the architectural formation. However, the activity area gets much smaller when the idea of obtaining maximum

revenue with this fragmentation comes together with maximizing building capacity. The development limitation comes to define directly the outer shape of the buildings. Diversity is reduced to secondary preferences, like materials for building facades, colors etc. Thus the diversity of the physical environment in its own position is reduced to a menu which is dictated by

preferences based on a change in the building materials' market. There is no need for architectural knowledge and experience in this type of environment. Work that will be done and building that will occurred is known from the beginning. There is no need for architectural formations, and different space organizations carry alternative solutions for which there is no special position and no special needs. This isn't only valid for Istanbul, but also is valid for Paris, London and Berlin etc., where the buildings were realized through small production in general. Architectural formations can not influence conditions or norms of development and habits of constructors, which determine the characteristics of the physical environment in the pattern of small and fragmented production. The apartment on Rue Franklin in Paris, designed by A. Perret at the beginning of 20th Century, and the buildings close to it, were a very good example exhibiting the contradiction between the architectural formation and routine non- architectural building production. The parcel of this apartment of Perret occurred as a result of a very special design demand that can not be generalized for Paris at that time.

Figure 1: Ortaköy Valley

Figure 2: Ortaköy Valley

Figure 3: Ortaköy Valley

The other places in Istanbul that are different to central districts after the 1960's show the same physical characteristics, since they were also produced with similar approaches. We must not forget that approximately 250 000 new housing units had been added to big cities of Turkey for forty years by using these mechanisms and having these physical characteristics. Physical differences in the sanctions in development plans and regulations. A detached building

development pattern was used in the Asian part of Istanbul because the building development codes were not given to possibilities for attached building development patterns.

All these surroundings are produced by an organization, which is based on small production systems. We call this the “build-seller” offer “mechanism”, which was progressed by the social structure of Turkey. The most important factor of not having a hitch to operate this model till the middle of the 1980’s depended on the fact that small contractors did not pay anything for the site. That means they started to work without any payment for the site. It is known the site is always the most expensive input of urban housing everywhere in the world. The important point for the spreading of these mechanisms depended on the payment for the site being at the end of building instead of the beginning. As a result half of the houses produced from 1950’s to the middle of the 1980’s were realized by using this mechanism.

The other half of the houses, till the middle of the 1980’s, was produced by an informal housing mechanism, which was, in fact, illegal. Informal housing started illegally, however, it had dynamics which became formal through populist chronicle policies. Therefore, populist policies pushed this illegal mechanism to legality. Thus, the gap between “legal” and “formal” increased, and a gap occurred between law and public habits. Construction out of law in this format was a phenomenon peculiar to Turkey. There is a big land heritage from the Ottoman Empire to the Turkish Republic, since the special land property system was not progressed in the Ottoman Empire. The big land capacity, owned and protected by the state, caused the informal buildings to become legal norms by populist policies.

Both of these mechanisms reached their limits by the middle of the 1980’s. First, the “build-seller offer” mechanism exhausted all the developed lands and low density parcels by rebuilding on these areas. Second, the informal housing mechanism exhausted the all public lands on the periphery of the cities. These two mechanisms, therefore, reached the end of their lives. Although they continue to operate, no longer they can produce the answer to required scales. An interesting thing happened at this point. The government of Turgut Özal noticed this embarrassment and answered immediately creating three important supports; The Mass Housing Fund,

Figure 4: Kağıthane

Figure 5: Kağıthane

Figure 6: *Beylikdüzü*

Figure 7: *Beylikdüzü*

Figure 8: *Beylikdüzü*

Mass Housing Organization, and Mass Housing Law were constituted to compliment each other as a financial source, an administrative mechanism, and a legal base. These organizations were created to aid the housing market, which was embarrass, and placed large scale structures instead of small production mechanisms that had not become bigger in scale through these own efforts.

Architectural formation should be expected to take part in the phenomenon when the scale was increasing once through its technique and its aesthetic, organizational and technological dimensions. A series of decisions, which do not work automatically in this small production scale, have to be defined. There are many alternatives for the production, which will be occur, and this can not be estimated, just like the small parcel scale. As a matter of fact, the modern housing architecture tradition in western regions progressed in the milieu of the 1920's, which resulted in an increase in the production scale. This modern settlement tradition had a series of factors going from settlement strategies on the sites to forms of building blocks, and from layouts of housing units to technical equipment and furniture, which all had alternative patterns. This is a fragmented, fragile and universal tradition which was founded in the 1920's, deformed in the 1950's as a result of distortions caused by the construction sector were revised and changed in the 1970's, deformed second time in the 1980's as a result of distortions of the market, and gave signs for a new synthesis which occurred with the dregs leak from the whole century in the 1990's. However, I thought that a tradition like this should mentioned.

This universal settlement culture was the one, which Turkey could not

share or be deprived of, and was put on the agenda in 1985 when the housing production scale increased. It is not architectural diploma when I talked about “architect” what I mean a subject that has experience, skill, courage, and equipment as an agent for architectural formation.

I will attempt to solidify my thinking by giving examples from regions that were different from small parcel scale in Istanbul. The first example is Ortaköy Valley and its’ northern section. This area is actually within the limits of the development plan. However, it was not settled till 1985, since it has an original and strange topography. This area is a threshold, which made an edge on the two sides. One side covers neighborhoods on the Bosphorus and the other is Barbaros Avenue. This area was seen as an important potential when the two sides were filled by using mechanisms which were valid till the 1990’s. After this period, this area was also filled by middle-high level housing groups. The first character of these housing groups were detached building blocks, designed not to be considered as detached, and they were placed according to the gaps defined in development plans. They were designed in a manner to be meaningful when placed one by one. That means the wholeness of these buildings was not designed at the first planning stage. However, they don’t have the characteristics of apartment buildings which were built one by one like materials and colors, since they are part of one interference. They are like a series of products but they don’t have the meaning of series production. The dimensions and forms of the buildings were changed according to the development laws and the form of the land. However, certain things are never changed; the idea of building always of a standard and of a defined block type side by side, or in another pattern according to the edge forms of the site. Not only is it space organization and the form of this shell of the building but it is also a process and connection not giving a possibility of penetrating different construction technology production organizations, building elements, materials and solutions of details. These possibilities were put aside automatically, since buildings were not seen as a whole settlement organization and a part of a vision if they are one by one, set up apart from each other. When this is the case, selective elements from outside are considered for the wholeness of the settlement. For example pools or terraced

The second example, an example of productions after the 1980’s, is Kağıthane. The Kağıthane region is different from Ortaköy Valley as a middle-class settlement. The subject, the producer of houses of these different social strata, is also different housing cooperatives. However, these cooperatives must not be confused with the others, which existed as the first examples of this organization type, in western and northern Europe, since the main aim of cooperatives from these areas was collaboration. There is a meaning of cooperation different from combining possibilities of getting a house and then everybody solving their problems through their own effort. The social sectors with limited possibilities collected these possibilities, and they had chances to take advantage of subventions and public credits because of the power of collectiveness. They were not apart from each other at the end of the work. The collaboration was continued in the consuming process. The core of the cooperatives is these characteristics. Therefore, the cooperatives in our country must be “quoted” every time, because it is considered as a temporary collaboration to have an ownership house.

The same phenomenon appeared when we look beyond the settlements, which are as big as the settlements in Ortaköy Valley and produced by cooperatives. An apartment solution which have more units and are bigger in this case, repetition of it as much as the site opportunities. If the site were bigger, then the amount of repetition would be more. These are giant apartments without any possibilities of design, technology, organization, etc. These are the conditions of increase in scale.

The patronage pattern of pre-modern Turkey had succeeded in carrying these relationships to the bigger scales; after the “build-seller offer” system and inefficient small production systems by using very proper mechanisms to them. It cut the modern channels, which may contain the architecture as new relation channels, since it was succeeded. 200-250-500 families had been placed in a huge block just like 5-10 families in “the build and sell” system. The quality of forms relations of patronage web that contains political parties, local government, bureaucracy and parliament in Ankara, between contractors and 5-10 families had never been never changed when the relation between 500 families and producers started. They realized this go-between with a special care in not realizing any new opportunities, which would be carried by this scale. It is possible to obtain the resistance and fear that would be based on changes. “All factors must stay just like they are, don’t sail to unknown seas”. Thus, nothing was changed. They survived as they were, while everything from obtaining sites to scales of buildings was changed. Of course, this fear, this convention excludes new design possibilities, and in short, every new thing that would be carried by architectural formation. These repeated giant blocks, became enlarged types of 4-5 floor blocks to 20-25 floors. These buildings, which were not defensible in a small scale, became more ugly when they became giant blocks. There was the same reinforced concrete plus the hollow-brick building system, the same baths and kitchens, the same L-shaped living rooms and corner balconies, the same contractors etc... A careful eye can just notice they were merely enlarged and clumsily formed small apartments, if one did not know the story behind. Eaves are a good example, what is an eave? It is a solution to form a barrier between rain and the facade of 2-3 floor buildings, produced by traditional architecture. This is a cultural factor, which completes and finishes the building to the defined small scale. While this type of usage does not have meaning persistence on it the buildings higher than 20 floors what would be this phenomenon if it was related to not thinking on and not sharing architectural formations. Also small corner balconies would be meaningful if they are considered as modifications on surfaces of housing blocks when they are used in the 2-3 floor scale. But they may be ugly when they are used in the height of 20-25 floors. Whereas syntax of modern architecture was renewed, beginning with Hilbersheimer and Corbusier these scale buildings as architectural formations are known very well. Besides, architectural formation tries to compensate reaching that height by using big balconies which reach to terraces in scale. The same thoughtlessness and not having architectural formations resulted in transforming window types and window series of 2-3 floors buildings to giant walls of big apartments. Using the same reinforced concrete skeleton and hollow-brick building type automatically may cause the usage of the same type of windows. I am not talking about good or bad, beautiful or ugly things, I am attempting to find minimum limits of standards and bases. All of these

standards and limits that has had would not be called “ugly” or “bad” even though they could not reach these levels.

I would like to give some examples from Beylikdüzü, because this region is the best place for observing, a density in the new trend which I mentioned. It is a region that has had a huge development in the last 10 years, taking place between the Trans European Motorway (TEM) and the E5 Motorway, which is parallel to the coast. There are giant buildings which were built by small contractors and sub-contractors organized by cooperatives and some middle-sized investment owners. The building of these huge blocks or not is not our subject. Public architectural opinion generally stays and squeezed in this debate. However, the more important problem which was not argued was how these buildings would be designed when the scale is like this. Obtaining the right volumetry of these blocks is a subject which must be handled by people who have experience and knowledge. For example, how is the ground relationship of these huge scale buildings? Or the roof of these buildings: there will be an original grammar for the finishing of the building blocks would not be building triangular windows in the volumes obtained from the inclination of the roof in any case. Naturally, more importantly, they don't have any pattern of site planning, and they were placed one after another. Don't confuse them with the “sailing” concepts of the 1950's based on the thoughts of Niemeier and friends, because the first and second phases of the Ataköy neighborhoods have good examples of a very well defined disciplinary pattern language, based on dimensions between blocks, relationships to open spaces, not correlating with road lines although they appear coincidental. Blocks, which are not related with these characteristics, define an environment that had no meaning in any time.

I have discussed a very specific problem of Turkey, specific in two ways. Both there is a milieu which was defined by its own conditions based on the history of universal modernization, and it had a special place in the story of Turkish modernization. The critical question is; what is the equipment for jumping the threshold of modernization in relation to housing production in Turkey. I believe that the fate of the profession of architecture in Turkey will be defined by this process more than any other thing.

Toplu konut üretiminde politika - tasarım ilişkisi

Konut üretiminde politika ile tasarım arasındaki ilişkiyi, Türkiye'deki konut sektörünün nasıl mimarsız/mimarisiz işlediğini sergileyerek işlemeye çalışacağım. Dolayısıyla mimariyi ve tasarımı “olmayışlarıyla”, “eksik oluşlarıyla” göstereceğim Türkiye'deki konut üretimi aracılığıyla. Başka çaresi de yok Türkiye'deki konut üretimi-mimarlık ilişkisinden bahsetmenin. Bu avant-garde müziğin sessizliği ses olarak kullanması, sesi sessizlik üzerinden hatırlatması gibi bir şey olacak; mimarlık olmayışıyla temsil edilecek...

Bu toplantıda Türkiye'nin imar sürecine damgasını vuran özellikler üzerinde duruldu. Bunların da akılda tutulmasını isteyerek, bir kaç noktanın altını çizerek başlayacağım: 1950'ler sonrasında, yani son 50 yıl içinde Türkiye'de her yıl ortalama 250 bin konut üretilmiş; konut stoğuna her yıl 250 bin yeni konut eklenmiş. Bu, nereden bakılırsa bakılsın muazzam bir rakamdır ve bundan öncesinin üretim mekanizmalarıyla karşılanamayacak bir niceliktir. Mutlaka yeni mekanizmalar ortaya çıkacak, bu kaçınılmaz. Birinci soru şu: Küçük üretim mekanizmalarıyla, küçük parsel normlarındaki inşaat ölçekleriyle bu ihtiyaç, yılda 250 binler seviyesindeki bu ihtiyaç karşılanabilir mi? Mantiğı ön plana alan kognitif bir değerlendirme buna olumsuz

yanıt verecektir. Fakat realite, imar tarihi bunun tersini söylüyor. Sadece Türkiye'de değil, içlerinde Fransa'nın da bulunduğu erken sanayileşmiş, modernleşmenin dünyaya yayılmasına öncelik etmiş coğrafyalarda da uzunca bir süre bu muazzam yeni konut ihtiyacının küçük üretim mekanizmalarınca karşılandığını biliyoruz. Fakat bir eşik var. Gerek erken sanayileşen ülkelerde, gerekse de bizim gibi bir faz farkıyla modernleşen ülkelerde mutlaka bir eşiğe geliniyor. Bu eşik geçildikten sonra küçük üretim mekanizmaları ihtiyacı karşılayamaz hale geliyor. Sonra girişim ve üretim ölçeği büyüyor. Süreç özetle böyle işliyor.

Tam da bu noktada Türkiye' nin istisnai ve spesifik durumundan söz etmek gerekiyor. Türkiye'nin modernleşme dinamikleri o şekilde işliyor ve toplumsal yapısı o şekilde kurulmuş ki, büyüyen girişim ölçeği, yani küçük parsel boyutlarının dışına taşan üretim ölçekleri bile küçük üretimin alışkanlıklarıyla, küçük üretimin ilişki biçimleriyle örgütlenmeye devam ediyor. Bence, Türkiye'deki konut sorununu modern dünyanın diğer coğrafyalarının konut sorunlarından ayıran özelliği tam da bu noktada düşünüleniyor. Kitlesel bir ihtiyacı bir eşiğe gelene kadar -ki bu eşik Türkiye için 1980'lerdir- küçük üretim mekanizmalarıyla karşılaması değil Türkiye imar tarihinin spesifik tarafı. Çünkü bu, başka başka biçimler altında erken sanayileşmiş coğrafyalarda da böyle olmuş. Ancak ölçek büyüdüktan sonra hala büyük ölçeğin içine sızabilecek formasyonların, rollerin, pozisyonların -ki mimarlık formasyonu bu yeni formasyonların düşün noktasıdır- girememesi Türkiye'nin oldukça spesifik bir sorunu. İstanbul'dan seçtiğim bazı örneklerle ne demek istediğimi anlatmaya çalışacağım.

İlk seçtiğim örnek Beşiktaş. Avrupa yakasının merkezi iş alanlarından biri. Bu merkezin çevresinde oluşan iskan bölgesinin fiziki özellikleri 1950-80 arası imar oluşumlarının tipik bir örneğini sergiliyor. Her şeyden önce 6-12 metre genişliğinde derinlemesine bir parsel formatı var. Ve hava fotoğrafında gördüğümüz geniş çevrenin tamamı bu standartlaştırılmış parsel formatı üzerinde yapılan ayrı ayrı inşaatlarla kurulmuş. Yani bütün bu çevre tek tek, parsel parsel örgütlenmiş girişimlerin biraraya gelmesiyle oluşmuş. Bu küçük üretim örüntüsünün içine mimarlık formasyonunun sızamamasının nedeni, ölçek küçüldükçe ve üretim parçalandıkça en üst düzeyde konulan ve aslında birer çerçeve ve eşik olması gereken sınırlamaların birer fiziki standarda dönüşmesi ve binaların formunu dolaysızca belirlemesi. Burada bir paradoks var gibi duruyor: İlk bakışta parçalılık ve ölçek küçülmesi daha büyük bir çeşitlilik ve farklılaşma olanağı anlamına gelip, mimarlık formasyonuna da bir hareket alanı açabilir mi? gibi gözüküyor. Ancak bu parçalılıkla maksimum rant elde etme, dolayısıyla maksimum inşaat yapma isteği birleşince hareket alanı iyice daralıyor. İmar sınırlamaları doğrudan doğruya binaların dış konturlarını, dolayısıyla da formunu tarif eder hale geliyor. Çeşitlilik cephe malzemesi, renk vs. ikincil tercihlere indirgeniyor. Böylelikle fiziki çevrenin kendi içindeki farklılaşması doğrudan doğruya yapı malzemesi piyasasının raslantısal tercihleri tarafından dikte edilen bir menüye indirgenmiş oluyor. Böyle bir ortam içinde mimarlık formasyonunun bilgisine, birikimine hiç yer kalmıyor. Yapılacak iş, ortaya çıkacak bina zaten başından belli. Mimarlık formasyonunun taşıyabileceği alternatif çözümlere, farklı mekan kurgularına -çok özel bir durum, çok özel bir talep olmadıkça- yer yok. Bu sadece İstanbul için değil, inşaatların ağırlıkla küçük üretim tarafından gerçekleştirildiği zamanlardaki Paris, Londra, Berlin vb. 19.yy. başkentleri için de geçerli. Fiziki çevrenin karakterine damgasını vuran imar kurallarına ve müteahhit alışkanlıklarına modern dünyada mimarlık formasyonunun nüfus etmesi mümkün olmuyor küçük ve parçalı üretim örüntüsü içinde. Paris'te Rue Franklin üzerinde 20.yy. başında A.Perret tarafından yapılan apartman ile yakın çevresindeki binalar mimarlık formasyonu ile rutine bağlanmış mimarlık dışı üretimin karşıtlığını sergilemesi bakımından ilginç bir örnek oluşturur. Perret'nin parseli de çok özel -yani o günün Paris'i için genellenemeyecek-bir tasarım talebinin sonucunda ortaya çıkmıştır.

İstanbul'un 1960'lar sonrası merkeze dönüşmüş diğer alanları da benzer biçimde üretildiklerinden aynı fiziki özellikleri göstermektedirler. Ve unutmayalım ki bu mekanizmalarla ve bu fiziki özelliklere sahip olarak 40 yıl boyunca yılda ortalama 250 bin konut birimi eklenmiştir Türkiye'nin büyük kentlerine. Çevreler arasındaki fiziki farklılaşma imar yaptırımlarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır yalnızca. Örneğin

İstanbul'un Asya yakasındaki imar düzeni bitişik nizam yapılaşmaya izin vermediğinden, bu tarafta ayrık nizam yapılaşma söz konusu olmuştur.

Bütün bu çevreler küçük üretime dayalı bir organizasyon modeli ile üremektedirler. Tamamen Türkiye'nin sosyal bünyesi tarafından üretilmiş olan bu modeli biz "yap-satçı sunum mekanizması" olarak adlandırıyoruz. Bu modelin 1980'lerin ortasına kadar bu kadar aksamadan işlemesini olanaklı kılan en önemli etken, küçük müteahhitin işin başında arsaya para ödememesi, yani işe arsaya para ödmeden başlaması. Bilindiği gibi dünyanın her yerinde arsa kentsel konutun en pahalı girdisi olagelmıştır. Bu en pahalı girdinin bedelinin işin başında ödenmeyip, işin sonunda üretilen ürün üzerinden ödenmesi, bu mekanizmanın bu kadar yaygınlaşmasını sağlayan püf noktası olmuştur. Ve sonuçta 1950'lerden 1980'lerin ortasına kadar üretilen konutların yarısı bu mekanizma ile üretilebilmiştir.

1980'leri ortasına kadar üretilen konutların diğer yarısı da yasa-dışı bir mekanizma olan gecekondü mekanizması ile üretilmiştir. Gecekondü mekanizması yasa dışı olarak başlayıp zaman içinde kronikleşmiş populist politikalarla yasallaşan bir dinamiğe sahiptir. Dolayısıyla populist politikalar yasa dışı olan bu mekanizmayı meşruiyet alanına çekmişlerdir. Böylelikle "yasal" ile "meşru" arasındaki mesafe giderek açılmış, hukukla toplumsal alışkanlıklar arasında bir boşluk oluşmuştur. Bu biçimiyle yasa dışı yapılaşma da tamamen Türkiye'ye özgü bir olgudur. Osmanlı toplumunda toprak üzerinde özel mülkiyetin gelişmemiş olması Türkiye Cumhuriyeti devletine başka coğrafyalarda rastlanmayan bir büyüklükte toprak mülkiyeti mirası bırakmıştı. İşte populist politikalarca cömertce elden çıkarılarak yasa dışı konut üretimini meşru bir norm haline getiren de devletin elinde birikmiş olan bu toprakların büyüklüğü olmuştur.

1980'lerin ortasına gelindiğinde her iki mekanizma da kendi sınırlarına dayanmıştı. Birincisi, yap-satçı mekanizma şehirlerin imarlı alanlarındaki tüm arazileri ve düşük yoğunluklu parselleri yeniden-inşa ederek tükettiği için; ikincisi, gecekondü mekanizması da kentlerin çeperlerindeki tüm kamu arazilerini tükettiği için artık ömürlerini doldurmuşlardı. Bu mekanizmalar kısmen faaliyetlerini sürdürseler de, artık ihtiyacın tümüne yanıt verecek ölçeklerde üretim yapamaz hale gelmişlerdi. Bu noktada ilginç bir şey oldu: İktidardaki Özal hükümeti bu tıkanıklığı hemen farkederek ve zamanında refleks vererek üç önemli yeni dayanak oluşturdu: Toplu Konut Fonu, Toplu Konut İdaresi ve Toplu Konut Yasası. Birbirini tamamlayan finansal bir kaynak, hukuksal bir zemin ve idari bir mekanizma. Tıkanmış ve ölçeğini kendi kendine büyütemeyen küçük üretim mekanizmalarının yerine büyük ölçekli yapılanmaları getirebilecek olan, konut piyasasının önünü açmaya yönelik düzenlemelerdi bunlar.

Ölçek bir kere büyüdüktan sonra artık işin içine mimarlık formasyonunun da girmesi beklenir: Teknik, estetik, organizasyonel, teknolojik vs. boyutlarıyla mimarlık formasyonunun. Çünkü bu ölçekte bir üretimde otomatik olarak işlemeyecek bir dizi karar almak gerekir. Küçük parsel ölçeğinde olduğu gibi yapılacak olan başından belli olamaz; ortaya çıkacak ürünün bir çok alternatifi vardır. Nitekim modern konut mimarisi geleneği de batılı coğrafyalarda üretim ölçeğinin büyümesiyle sonuçlanan 1920'ler sonrası ortamında gelişmiştir. Bu modern yerleşme geleneği arazi üzerinde yerleşme stratejilerinden blok ve/veya bina formatlarına, birim konut düzenlerinden teknik donatıya ve mobilyalara kadar kendi içlerinde alternatif örüntüleri olan bir dizi unsuru içerir. 1920'lerde temeli atılmış, 1950'lerde inşaat sektörünün çarpıtmaları sonucunda deforme olmuş, 1970'lerde yön değiştirmiş ve revize edilmiş, 1980'lerde piyasanın çarpıtmasıyla bir kez daha deforme olmuş ve 1990'larda da yüzyılın bütününden süzülen tortu ile yeni bir sentezin işaretlerini vermiş oldukça parçalı, oldukça kırılğan evrensel bir gelenektir bu. Ama sonuç olarak böyle bir gelenekten söz edilebileceğini düşünüyorum.

İşte Türkiye'nin 1985'lerden sonraki, yani üretim ölçeğini büyüttükten sonraki konut üretiminde nasibini alamadığı, mahrum kaldığı, hiç bir biçimde gündeme getiremediği tam da bu evrensel yerleşme kültürüdür. Tabii burada "mimar" derken kastettiğim mimarlık diploması değil; mimarlık formasyonunun ajanı, taşıyıcısı olarak devreye girme birikimine, becerisine, cesaretine, donatısına sahip bir öznenen bahsediyorum.

Söylediklerimi, İstanbul'da 1980'lerden sonra küçük parsel ölçeğini aşarak yapılmış bölgelerden örnekler vererek somutlamaya çalışacağım. İlk vermek istediğim örnek Ortaköy Vadisi ve onun kuzeye doğru açılan bölümü. Burası aslında şehrin imarlı alanlarının içinde kalması gerekirken, İstanbul'un ilginç ve kendine özgü topoğrafyası nedeniyle 1985'lere kadar imar görmemiş alanlarından biri. Boğaz semtleriyle Barbaros Bulvarı'nın arasında kalmış, iki tarafın da kenarını oluşturan ilginç bir eşik olarak karşımıza çıkıyor. 1980'lere kadar geçerli olan mekanizmalarla her iki yaka da binalarla doldurulunca yapılaşmamış bu alan iştah açıcı bir potansiyel olarak gözükmeğe başladı ve "site" olarak adlandırılan üst-orta tabaka yerleşmeleriyle dolmaya başladı. Bunların ilk göze batan özellikleri de şu: İçlerinde birden fazla binanın yer alacağı hiç hesaba katılmadan tasarlanmış ayrık nizam bir apartman tipi tasarlanıyor ve arada imarın zorunlu kıldığı boşluklar bırakılarak yanyana diziliyor. Teker teker yapıldıklarında geçerli olabilecek bir tasarım anlayışıyla tasarlanıyorlar; yani bütünsellikleri baştan tasarlanmıyor. Ancak öte yandan aynı girişimin parçası oldukları için ayrı ayrı yapılan apartmanların taşıyabilecekleri dereceden (malzeme, renk vb.) farklılıklara da sahip değiller. Seri üretim mantığından nasibini almamış seri üretim ürünleri gibiler adeta. Binaların boyutları, şekilleri bir takım imar yasalarına göre, arazinin formatına göre değişiyor. Fakat hiç değişmeyen bir şey var, hep belli bir standardın, belli bir bina tipinin yan yana şu veya bu şekilde arsanın kenar çizgilerine göre çoğaltılması. Sadece mekan kurgusu ve kabuk formu açısından değil, farklı yapım tekniklerinin, üretim organizasyonlarının, yapı bileşenlerinin, malzeme ve detay çözümlerinin de hiç bir şekilde sızmasına olanak tanımayan bir süreç, bir konvansiyon bu. Binalar bütünsel bir yerleşme kurgusunun, vizyonunun parçası olarak görülmeyip tek tek, ayrı ayrı kurulduğunda bu alternatif olanaklar otomatik olarak dışlanmış oluyorlar. Hal böyle olunca yerleşmenin bütünlüğünü kurmak dışarıdan taşıma öğelere kalıyor. Mesela havuz, ya da setlenmiş çim sahalar ve onların duvarları. Bunların hiç birisinin bütünsel olarak tasarlanmış bir yerleşme peyzajının parçası olmadıkları belli. Binalardan arda kalan tesadüfi boşlukların parça parça biçimlendirilmesi ile ortaya çıkmışlar ve reklam malzemesi olarak kullanılıyorlar. Bunlar hep, 1980'lerin ortasına kadar konut piyasasına girmeyen orta ve büyük ölçekli yatırımcıların inisiyatifiyle gelişen çevreler. Küçük üretici gibi tasarlamaya ve üretmeye devam ediyorlar.

1980 sonrası üretime örnek olarak seçtiğim ikinci bölge Kağıthane. Kağıthane orta tabakanın yerleştiği bir çevre olarak Ortaköy Vadisi'nden farklılaşıyor. Bu farklı sosyal tabakanın konutlarını üreten özne de öncekinden farklı: Yapı kooperatifleri. Ancak bu kooperatifleri, bu örgütlenme biçiminin ilk ortaya çıktığı Batı veya Kuzey Avrupa'dakiler ile karıştırmamak gerekiyor. Çünkü buralarda kooperatif herşeyden önce bir dayanışma demek; sadece konut edinene kadar imkanlarını birleştirmekten ve sonra herkesin kendi başının çaresine bakmasından farklı bir içeriği var kooperatifçiliğin kökeninde: İmkanları sınırlı olan sosyal kesimler bu sınırlı imkanlarını birleştiriyorlar ve bu birleşmenin gücüyle bazı kamusal kredilerden, sübvansiyonlardan yararlanma şansına sahip oluyorlar. İşin sonunda da birbirlerinden ayrılmıyorlar; konut çevrelerinin tüketim sürecinde de dayanışma sürüyor. Kooperatifin özünde bu var. O nedenle bizdekileri her seferinde "tırmak içine" almak gerekiyor; sadece mülk konut edinene kadar girilen geçici bir dayanışma olduğu için.

Kooperatiflerce üretilen ve ölçekleri Ortaköy Vadisi'ndekilerden de büyük olan yerleşmeleri gözlediğimizde karşımıza yine aynı olgu çıkıyor: Bu kez daha iri, demek ki içinde daha fazla birimi barındıran bir apartman çözümü; ve onun arsanın elverdiği ölçüde tekrarı. Arsa daha büyük olsa tekrarın sayısı artacak, o kadar. Ölçek büyümesinin taşıdığı hiç bir tasarım, teknoloji, örgütlenme vs. imkanı kullanılmadan üretilmiş iri apartmanlar.

Türkiye'nin pre-modern patronaj örüntüsü, yap-satçılık ve küçük üretim tıkanıklıktan sonra, yine son derece kendine özgü mekanizmalar kullanarak bu ilişkileri daha büyük ölçeklerin içine taşımayı başardı. Kuşkusuz bunu başarmakla da aşılabilecek yeni ilişki kanallarının, içine mimarlığın da girebileceği modern ilişki kanallarının önünü kesti. Yap-satçı mekanizmada piyasanın 5-10 aileyi biraraya getirip bir çatı altına sokması gibi, bu kez de 100-200-500 aile birkaç dev blok çatısı altına sokuldu. Siyasi partileri, belediye meclislerini, bürokrasiyi, hatta Ankara'daki meclisi içine alan

patronaj ağıları 5-10 ailenin müteahhitte kurduğu ilişki biçiminin, niteliği hiç değişmeden 500 ailenin üreticilerle kurduğu ilişkiye taşınmasına aracılık ettiler. Bu ölçeğin taşıyabileceği hiç bir yeni imkanın gerçekleşmemesi için adeta bilinçli bir özen göstererek yaptılar bu aracılığı. Bunun arkasında değişme karşısında duyulan muazzam bir korkuyu, direnci okumak da mümkün. "Aman her şey eskiden olduğu gibi kalsın, bilinmeyen sulara açılınmasın!" Böylelikle arsa temininden yapıların ölçeğine kadar her şey değişmesine rağmen, hiç bir şeyin değişmemesi, herşeyin eski/bilindik yolda seyretmesi mümkün kılındı. Tabii bu korku, bu tutuculuk başından beri altını çizdiğim yeni tasarım imkanlarını, yeni mekan standartlarını, yeni teknolojik imkanları, kısacası mimarlık formasyonunun taşıyabileceği her türlü yeniliği de dışarıda bırakmış oldu. Bu tekrarlanan dev blokların her biri 4-5 katlı apartmanların 20-25 kata büyütülmüş halleri oldu. Küçük ölçekte de pek savunulacak bir tarafları olmayan bu binalar azmanlaştıkça daha da sakil oldular. Aynı betonarme+boşluklu tuğla yapım tekniği, aynı banyolar ve mutfaklar, aynı L salonlar ve köşe balkonları, aynı müteahhitler ve taşeronlar vs... Dikkatli bir göz, ardındaki hikayeyi bilmese de, bunların premodern ilişkilerle hantallaştırılarak büyütülmüş küçük apartmanlardan başka bir şey olmadıklarını hemen farkedecektir. Mesela saçaklar: Saçak nedir? 2 veya 3 katlı bir binanın cephesi ile yağın yağmur arasına bir bariyer koymak için geleneksel mimarinin ürettiği bir çözümdür. Bu aynı zamanda o ölçeğin verileri içinde binayı tamamlayan, bitiren kültürel bir unsurdur. Bunun 5 katlı apartmana bile taşınması çok anlamlı değilken 20. katın üzerine hala koymakta ısrarlı olmanın nedeni hiç düşünmemekten, tasarım formasyonlarından hiç nasibini almamış olmaktan başka ne olabilir? Ya küçük köşe balkonları: 2-3 kat ölçeğinde anlamlı olabilecek kütle hareketleriyken 20-25 kata taşınmaları oldukça sakil bir sonuç doğurmaktadır. Oysa tasarım formasyonlarının çok iyi bildiği gibi modern mimarlığın dili Hilbersheimer ve Corbusier'den başlayarak bu ölçekteki binaların kütle hareketlerinin normlarını da yenilemiştir. Ayrıca da o kadar yükseğe çıkmanın bedelini teras ölçeğindeki balkonlarla telafi etmeyi hedeflemiştir mimarlık formasyonu. Yine birkaç katın pencere oranlarını ve dizilerini devasa duvarlara taşımak da aynı düşüncesizliğin ve modern tasarım formasyonlarından nasiplenmemişliğin sonucu olsa gerek. Aynı betonarme iskeletle ve aynı boşluklu tuğlalarla inşa etmek otomatikçe alınmış bir biçimde aynı pencere boşluklarını bırakıyor olsa gerek. Dikkat edilirse iyilik-kötülük, güzellik-çirkinlikten söz etmiyorum; bunların konuşulabileceği bir asgari standart, bir zemin arayışındayım. Bütün bunlar bu standartlardan, bu zeminden o kadar uzaktalar ki "çirkin" veya "kötü" bile değiller; o noktaya bile gelmiş değiller.

Son olarak Beylikdüzü'nden örnekler vermek istiyorum. Çünkü bu bölge sözünü ettiğim yeni trendin en yoğun bir biçimde gözlenebileceği yeni bir gelişme alanı. TEM otoyoluyla sahile paralel seyreden E5 otoyolunun arasında, son 10 yıl içinde devasa gelişme gösteren bir bölge. Kısmen kooperatifler, kısmen de orta ölçekli yatırımcılar tarafından küçük müteahhitlerin ve taşeronların biraraya getirilmesi sonucunda ortaya çıkmış iri binalar kümesi. Şimdi, bu ölçekte binaların yapılıp yapılmaması ayrı bir konu. Mimarlık kamuoyu bizde genellikle bu tartışmanın içine sıkışıp kaldı. Ancak daha önemlisi ve belki de hiç tartışılmayanı, bu ölçekte yapıldığında nasıl yapılacağı. Her şey bir yana, bunların volumetrilerini oluşturmak başlıbaşına bir deneyim, başlıbaşına bir görgü isteyen bir konu... Ya da mesela bu ölçekteki bir binanın yerle temasının nasıl bir şey olacağı... Ya da çatıları: Herhalde kırma çatı eğiminin içinden kazanılmış hacimlere üçgen pencereler açılarak kurulmamalı bu ölçekteki binaların bitişleri; çatı kurgusu başlıbaşına bir grameri olan bir bitiş olmalı. Tabii daha da önemlisi bir vaziyet planı kurgusuna sahip olmayıp yanyana ve arka arkaya dizilmeleri. Bunları Niemeyer'lerin öncülüğünü yaptığı o 1950'lerin "yüzen" konseptleriyle karıştırmamak lazım. Çünkü, Ataköy' ün 1. ve 2. Kısımlarındaki yerleşmelerin de çok iyi örnekledikleri gibi o tesadüfi gibi duran örüntünün ardında aralarındaki mesafeleriyle, açık alanla kurdukları ilişkileriyle, yol hizalarına tabi olmamalarıyla vs. son derece tanımlı disipliner örüntü dilleri vardı. Bütün bunlardan nasibini almadan serpiştirilmiş bloklar, hiç bir zaman bir anlama gelmeyecek bir çevre çıkarıyor karşımıza.

Türkiye'nin son derece spesifik bir sorunundan bahsetmiş oldum. İki katlı bir spesifiklik bu: Hem evrensel modernleşme tarihi içinde son derece kendine has koşullarca belirlenmiş bir ortam var, hem de Türkiye'nin modernleşme öyküsü içinde 1990'ların kendine has bir yeri var. Kritik soru: Türkiye'nin konut üretim ilişkilerinde

modernleşme eşiğini hangi araçları kullanarak atlayacağına düşünülüyor. Türkiye'de mimarlık mesleğinin kaderinin de her şeyden çok bu süreç içinde belirleneceğini düşünüyorum.